

Az a fránya értelmiség

VISSZHANG - LVIII. évfolyam, 20. szám, 2014. május 16.

A balliberális összefogás választási vereségét követően olyan kritika is megfogalmazódott, amely nem a politikusokat, hanem a pártszövetség háttérében működő értelmiségi kört tette felelőssé a kudarc elszenvedéséért.

Valóban ennyire döntő szerepet játszik az értelmiség a magyar politika alakulásában?

Annyi bizonyos, hogy már a rendszerváltoztatás előkészítésében erőteljesen jelen voltak azok az értelmiségi csoportok, amelyek később a népi-urbánus viták ellentéteit felelevenítve egyre jobban eltávolodtak egymástól, és a pártpolitikai polarizáció minden, jórészt mind a mai napig meglévő szegmensében elemző, inspiráló avagy kiszolgáló feladatot vállaltak. S mivel a politika mindenhová behatolt, a pártpolitikai paletta szerint alakult a hazai kulturális élet egésze is. Nem véletlen, hogy ma már egyre ritkábban hallunk független szakértőkről – már csak azért is, mert a szakmai reputációt messze fölülmúlja a politikai elkötelezettség követelménye. Az értelmiségi létet a jobb- és a baloldali politikához való igazodási kényszer befolyásolja.

Innen nézve a választási vereségről nyilatkozóknak aligha lehet igaza, hiszen ebben a folyamatban inkább az értelmiség visszaszorulása és kiszolgáltatottsága érhető tetten.

A hatalom szolgálatában

Ha a kormányoldalhoz csatlakozó értelmiségi körök szellemi teljesítményét vizsgáljuk, különösképpen is érvényesül a politika szupremáciája. Nincs tévedés: ez is valóságos szellemi teljesítmény. Sokszor a független szellemi törekvéseknél is nagyobb erőfeszítést igényel, mivel az igazolhatatlant kell észérvekkel igazolni, ami – ha meggondoljuk – igencsak energiaigényes vállalkozás. De hozzá lehet szokni. Az igazság feltárásának és kimondásának örömteli élményét, amelyről már a görögök fennkölt szavakkal értekeztek, a politikai hatalom jutalmazása hivatott pótolni. Miközben az igazságra törekvő logosz áldozatul esik a behódoló ész cselvetésének. De hát valamit valamiért.

A logosz igazsággal való töltekezésének megejtően szép hagyományai mellett a hatalomhoz simuló értelmiségi magatartásnak is gazdag történelmi előzményei vannak.

Niccolò Machiavelli a hierarchia csúcsán lévőknek adott megszívlelendő tanácsokat, ahogy *A fejedelemben* olvashatjuk. De nem csak nekik. Bizonyára a saját – és a hozzá hasonló értelmiségi egzisztenciák – boldogulására is megvolt a maga életfilozófiája. Somerset Maugham *Akkor és most* című regényének tanúsága szerint azoknak az értelmiségi attitűddel rendelkező udvaroncoknak is tanácsokkal szolgált, akik aulikus magatartásukkal akarták kivívni, hogy az uralmon lévők kegyéből, végső soron hatalmából részesedjenek. Ebben a céltudatos magatartásmintában a hatalomviselők mellett, illetve éppen azoknak az érdekében a közvéleményre is tekintettel kellett lenniük. Szerepük pótolhatatlansága e két szféra közötti közvetítésben rejlett.

Érdemes a regény vonatkozó részletét idézni: „Sokra fogod vinni. De hadd adjak egy tanácsot. Ügyelj rá, hogy ne legyen szellemes híred, mint nekem, mert ha igen, akkor senkisé fog józannak gondolni, inkább figyeld meg az emberek kedélyét, és ahhoz alkalmazkodj. Ne vess velük, amikor vidámak, vágj savanyú arcot, amikor szomorkodnak. Lehetetlen bölcsnek lenni a bolondok közt és bolondnak a bölcsök közt; mindenkinek a saját nyelvén kell beszélni. Légy udvarias; ez kevésbe kerül és sokat használ; ha hasznukra

vagy és meg is tudod mutatni, hogy hasznukra vagy, az kétszeresen hasznos lesz neked; hiába tetszel magadnak, ha nem tetszel másoknak; és ne feledd el, hogy jobban tetszel nekik, ha hibáiknak hízelegsz, mintha erényeiket bátorítod. (...) Légy óvatos, ha beszélsz. Mindig lesz időd, hogy egy szót közbevedj, de sohasem arra, hogy vissza is vond; az igazság a legveszélyesebb fegyver, amit csak forgathat az ember, ezért óvatosan kell forgatni. Éveken át sohasem mondtam azt, amit hittem, és sohasem hittem azt, amit mondtam. És ha néha megtörténik, hogy megmondom az igazat, annyi hazugság közé rejtem, hogy nehéz megtalálni.”

Nem feltétlenül kell az emlékezetnek a régmúltban kalandoznia ahhoz, hogy ennek a magatartásnak a követőire leljen. A kormányzatnak hízelgő CÖF értelmiségi körei éppen ebben jeleskednek. És nem is sikertelenül: a hatalom és a néptömeg egyaránt elismeréssel adózik teljesítményüknek. Mindig voltak és lesznek olyanok, akiknek értelmiségi léte a mindenkori hatalom kiszolgálásában gyökerezik: szellemi varázsvesszőjüknek birtokában biztos kézzel találják rá a politika biztosította előnyökre.

Az ellenzék értelmiségi holdudvara

A kormányoldalhoz tartozó értelmiségi körök szerepével a hatalomgyakorlás zavartalansága szempontjából tehát nincs különösebb probléma. Legfeljebb a másik oldalhoz tartozó körökével van. Gondoljunk a közelmúlt filozófuspereire!

Ez sem új a nap alatt. A tehetségtelen uralkodókban bővelkedő Habsburg-ház spanyol ágán a még a sajátjait is alkalmatlanságban fölülmúló II. Károly adta ki azt a rendelkezést, hogy az egyetemeken a filozófiai oktatást be kell tiltani. S persze a rendelet magyarázata – azaz értelmiségi indoklása – sem maradhatott el: „Öfelségének nem filozófusokra, hanem hű és engedelmes alattvalókra van szüksége.” Ámde a történelem folyamán a hatalom azért általában óvakodott attól, hogy célkitűzéseit ennyire egyértelművé tegye. Nálunk sem a tételeik, eszméik miatt kerültek terítékre a filozófusok, hanem anyagi visszaéléseikről szólt a fáma, s így nem lehetett az igazságszolgáltatás mögött munkálkodó kormányzati akaratot megszólalni a kritikusait sújtó bosszúhadjárat miatt. És a II. Károly korában megfogalmazott tétel időtálló igazsága is érintetlen maradt: a hatalomnak valóban alattvalókra van szüksége; filozófusokra csak akkor, ha elsősorban hű és engedelmes alattvalók, s jóval ezt követően filozófusok.

Ámde a választási vereség elszenvedése tekintetében – legalábbis a nyilatkozó szerint – ugyancsak az értelmiség okoz gondot. Mintha orientáló jelenlétük, tanácsaik révén maguk is részt kérnének a politikai hatalomból. Csak ebben az összefüggésben lehetséges az események végkimenetelében döntő szerepet tulajdonítani nekik. Másrészt – s talán ez is kiolvasható a tetemre hívó nyilatkozatból – itt egy eléggé belterjes társaság jelenlétét lehet feltételezni, amely ugyanannyira zárt, mint az átellenben lévő.

Az ellenzéki oldal értelmiségi köreinek zártságát kézenfekvő a másik oldal arrogáns elutasításával indokolni. Lehet itt arra hivatkozni, hogy a kormány teoretikusai olyannyira – a hatalomviselőktől megkövetelt – zárt világot alkotnak, amelyet a legjobb szándékkal sem lehet megközelíteni.

Az értelmiség hivatása

Az effajta indoklás kézenfekvő, nem is alaptalan, ámde nem célszerű. Az értelmiségi lét vagy hivatás ugyanis nem egy befejezett állapotot jelöl, hanem azt az igényt, amely a mindig változó valóságot önkritikusan értelmezni akarja. Azért önkritikusan, mert tudja magáról, hogy nem képes hiánytalan és rendíthetetlen teóriákat alkotni. Hogy a legszebb eszmék és a legfényesebb értékek más eszmék és értékek próbakövei nélkül erőtlenné maradnak. Hogy a gondolkodás és a gondolatébresztés mindig önmagát korrigáló folyamat, amelyek éppen azért tiszteletre méltók, mert vállalják az igazság megközelítéséhez szükséges állandó, de hiánytalanul célt nem érő erőfeszítést. Amiről egyébként a talpnyalásban is járatos Seneca többször értekezik; mert ő legalább tudja, hogy milyennek kellene lennie

annak, aki gondolkodónak tartja magát. A 45-ik levelében ez áll: „Akármilyenek is a műveim, úgy olvasd őket, mintha még mindig csak keresném az igazat, nem ismerném, s még hozzá makacsul keresném. Mert nem adtam el magam senkinek, nem viselem semmilyen gazdának a nevét.”

A különféle értékrendű és elkötelezettségű értelmiségi körök egymással folytatott dialógusa kölcsönösen gazdagíthatná a benne részt vevők szempontjait, és megóvhatna a szellemi életben olykor a legnagyobbakat is kísértő egyoldalúságtól.

Igen ám, de éppen az egyoldalúság, az egyes értelmiségi köröket behatároló szellemi hovatartozás teszi a két politikai oldal szereplői szemében megbízhatóvá, kiválaszthatóvá azt a csoportot, amelynek tanácsára számítanak. Ha ebben bizonytalanok, a kapcsolatfelvételre sor sem kerülhet. Márpedig a választási győzelemre készülő pártszövetségnek a siker érdekében kockázatot is kellett volna vállalnia. Körül kellett volna néznie az ugyancsak zárt politikai táborok berkein kívül eső értelmiségiek között is, hiszen céljait tekintve nem elégedhetett meg azzal a perspektívával, amelyet a – számára ugyan nélkülözhetetlen, ámde a minden jel szerint mégsem elégséges – liberális értelmiség nyújthatott. De megelégedett. S most nem saját szűkkeblűségében keresi a hibát, hanem a maga választotta értelmiségi kört okolja.

Ugyanakkor van egy alapvető különbség, amely a politikai és az értelmiségi elit viszonyában a jobb-, illetve a balliberális oldalon tapasztalható. Mert míg a jobboldalon az értelmiség mint a politika fegyverhordozója alárendelt szerepre kényszerül, addig a másik oldalon a szellemi holdudvar tekintélye, társadalmi befolyása messze meghaladja a politikai szereplők lehetőségeit és jelentőségét. Sőt, a kritikus megszólalás alapján a balliberális összefogás választási veresége sem a politikusaitól, hanem értelmiségétől függött. Ami így, ebben a formában túlzás, de mégsem egészen alaptalan.

Hiszen nemcsak a választási győzelemre készülő pártszövetségnek kellett volna számbavennie saját korlátait, hanem magának a tanácsadásra jelentkezett avagy felkért értelmiségi körnek is. El kellett volna jutniuk odáig, ameddig a múlt század elején a Társadalomtudományi Társaság által szervezett – a Szabó Ervintől Giesswein Sándor kanonokig, szinte a teljes szellemi életet felölelő – vitaesteken eljutottak, amelyről Jászi Oszkár *Tíz év* című cikkében (1910) ezt írta: „Az egység jóformán csak annyi volt..., hogy mindenki elégedetlen volt az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével, s elmaradottnak vagy korruptnak vélte az azt intéző emberek többségét.”